

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Metafizika

2.2 lecke – 30 perc

Az individuális dolog konstitúciója – Leibniz 2

A szemelvények az alábbi fordításból származnak:

Leibniz: *Metafizikai értekezés*, ford. Endreffy Zoltán, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Budapest, Európa Kiadó, 1986, 7-56.

A szubsztancia és a teljes fogalom

Az előző leckében (2.1 lecke) láttuk, hogy Leibniz a **szubsztanciális formák** skolasztikus elméletét eleveníti fel annak érdekében, hogy számot tudjon adni arról, amiről szerinte Descartes filozófiája nem volt képes számot adni: a fizikai tárgyak individuális szubsztancialitásáról. Az általában vett szubsztancia elmélete azonban a szubsztanciális formán kívül **teljes (tökéletes) fogalommal** is felruhazza az individuális szubsztanciákat. Leibniz az egyedi dolgok teljes fogalma alatt azok egyfajta logikai-metafizikai struktúráját érti. Nézzük hogyan!

A *Metafizikai értekezés* fő tézise szerint az individuális szubsztancia nem csupán birtokol bizonyos sajátosságokat és predikátumokat, hanem teljes fogalma van. Leibniz kísérletet tesz arra, hogy **metafizikai szempontból** értelmezhetővé váljon a szubsztancia **változása** is, az tehát, hogy bizonyos sajátosságok megjelennek a szubsztancián és igaz módon állíthatjuk az ilyen sajátosságokat kifejező predikátumokat a szubsztanciáról, míg más sajátosságok mintegy eltűnnek a szubsztanciáról; nos mindezt az arisztotelészi szubsztancia-definíció meglehetősen meghatározatlanul hagyta. Persze Arisztotelész úgy vélte, hogy vannak bizonyos esszenciális *általános* sajátosságok, melyek elvételével a szubsztancia megszűnik ezen felcserélhetetlen *individuális* entitásnak lenni; de vannak olyan sajátosságok, melyek megléte a szubsztancián pusztán esetleges. Leibniz arra tesz kísérletet, hogy kiküszöbölje e meghatározatlanságot és a szubsztanciához rendelje az összes szóba jöhető sajátosságot. Ezt a hozzárendelő metafizikai funkciót tölti be a szubsztancia teljes fogalma.

A szubsztancia teljes fogalma Leibniz szerint elégséges ahhoz, hogy levezessük a dolog *összes* predikátumát. Minden **igaz** kijelentésben a predikátum inherens a szubjektumban, vagy másként: a predikátum fogalma valamilyen módon benne foglaltatik a szubjektum fogalmában.

Az a sajátosságom vagy állapotom, hogy most épp ülök a számítógépem előtt, az arisztotelészi definíció szerint nem tartozik hozzá szubsztanciámhoz, hiszen nem változna meg szubsztanciám akkor, ha most épp állnék vagy kimennék a szobából – ekkor is pontosan ugyanazon szubsztancia volnék. Leibniz azonban az időbeli létezés esetlegességeit atemporális logikai úton kezeli: a szubsztancia minden állapota benne foglaltatik annak fogalmában. Ez a teljes fogalom és a benne egymáshoz rendelt szubjektum-predikátum viszony állításának igazsága nem a mi megismerésünk függvénye. Minden a jövőre vonatkozó kijelentés már determinált abban a tekintetben, hogy igaz vagy hamis, még akkor is, ha mi a sajátos perspektívánkból még nem vagyunk képesek dönteni az alternatívák között.

A gondolat az, hogy *ahogy* az élet végén meghatározott igazságértékkel rendelkeznek a személy múltjára vonatkozó kijelentések, *úgy* már az élettörténet elején is fennáll a személy jövőjére vonatkozó kijelentések igazságértéke. Ha valaki boldogtalan volt 5. születésnapján, akkor már születésekor igaz volt az, hogy majd boldogtalan lesz abban a jövőbeli időpontban. Nem arról van szó, hogy a későbbi boldogtalanság függne a korábbi kijelentés igazságától, hanem megfordítva: a korábbi kijelentés igazságértéke függ a későbbi boldogtalanságtól. A gondolat tehát az, hogy az igazság időtlen: ha valami igaz egy időpontban, akkor mindig is igaz volt és mindig is igaz lesz, hogy az igaz abban a pillanatban.

A leibnizi szubsztancia tehát két mozzanattal rendelkezik:

- 1) **teljes fogalommal**: ezt tárgyaltuk e lecke során: a teljes fogalom tartalmazza mindama predikátumokat, melyek igaz módon állíthatók a szubsztanciáról. Ha e predikátumok akár a legjelentéktelenebbnek tűnő és legátmenetibb esetleges jellegű sajátosságokat vagy állapotokat fejezik is ki, ezek egy bizonyos időpontban történő predikációja a szubjektumról mindig igaz volt-van-lesz.
- 2) **szubsztanciális formával**: mely valamely konkrét anyagmennyiséghez kapcsolódva szubsztanciává szervezi az egyébként individualitás nélküli kiterjedés-konfigurációt. A teljes fogalmaknak a teremtett, aktuálisan létező világ feltételei közepette történő megtestesülése.

Mi a viszony a kettő között? Ami biztos: az individuális szubsztanciák időben létező dolgok, és sajátosságaikat tekintve az időben változnak: nem atemporális entitások, mint a geometriai alakzatok. **A szubsztanciális formák ezen temporális dolgok formái.** Ahogy a teljes fogalom **mintegy időfeletti módon és megismerésünktől függetlenül tartalmazza a szubsztancia összes predikátumát**, úgy a szubsztanciális forma az időbeli feltételek mellett a szubsztanciák aktív, szervező természete, ahogy azok az idő során fejlődnek és változnak. Az individuális szubsztanciák teljes fogalmában foglalt minden múltbeli, jelenbeli és jövőbeli – valamely időpontban a szubsztanciáról igazzá váló – predikátum a szubsztancia szubsztanciális formája által válik igazzá.

Pontosan ezt mutatja a kartéziánus extenzió kritikája is: az extenzió nem képes számot adni az individuális szubsztancia temporális változásairól.

Metafizikai értekezés 8, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Bp. 1986, 16:

„Nagy Sándor **lelkében** [értsd: szubsztanciális formájában] mindig megtalálhatók mindannak a maradványai, ami történt vele, továbbá mindannak a jelei, ami történni fog vele”

Leibniz ezt egy 1686-ban, a *Metafizikai értekezéssel* egyidőben írt levelében így fogalmazza meg:

A kiterjedés olyan attribútum, ami nem alkothat teljes entitást, semmiféle változás vagy akció nem vezethető le belőle, csak egy jelen állapotot fejez ki, és semmit sem a jövőről és a múltból, ahogy azt egy szubsztancia fogalmának tennie kell.

Az előző leckét azzal a megállapítással kezdtük, hogy a *Metafizikai értekezés* Leibnize azzal a céllal ad számot az individuális szubsztanciáról, hogy elkülönítse isten cselekedeteit a teremtményekétől. Térjünk vissza ezen, első pillantásra teológiai jellegűnek tűnő kiindulópontához! Leibniz azt állítja, hogy helytelen azok véleménye, akik úgy tartják, hogy mindent Isten tesz. **A szubsztancia teljes fogalmában foglalt szubjektum-predikátum viszony igazsága nem csak temporális megismerésünktől független, hanem bizonyos értelemben Isten akaratától is:** minden, ami a szubsztanciával történt és történni fog, annak legmélyéből fakad és nem isteni beavatkozás eredménye. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Isten semmit sem cselekszik. A szubsztancia minden sajátossága teljes fogalmának függvénye, kivéve a szubsztancia Istentől való függését. E függés kettős: 1) eredeti teremtés; 2) Isten fenntartja a teremtett szubsztanciákat, azaz folyamatosan újratermeti őket egyfajta emanáció által.

A teremtményekkel történő változások, és a róluk igazzá váló predikátumok e teremtmények **saját** természeteinek vagy formáinak fejlődése, azonban Isten ennek ellenére felelős az ilyen és ilyen természettel bíró szubsztanciák megteremtésért és fenntartásáért. Minden szubsztanciában minden sajátosság azon első állapot szerint jelenik meg, ahogy Isten a teremtésben e sajátosságokat a szubsztanciához a teremtéskor. Leibniz nem tagadja, hogy esetenként előfordulhat az, hogy Isten **rendkívüli** módon **beavatkozik** a világ menetébe, azonban ezektől eltekintve, **rendszerinti beavatkozása** csupán a szubsztancia fenntartására korlátozódik: hogy fenntartsa azt annak megelőző állapotának és változásainak folyamatosságában. A rendkívüli és rend szerinti beavatkozás skolasztikus megkülönböztetése általánosan elterjedt volt a 17. században. Eszerint azok, akik úgy vélték, hogy minden dolgot isten cselekszik, úgy gondolták, hogy Isten mindent rendkívüli beavatkozása által cselekszik. Szerintük Isten nem csupán fenntartja a dolgokat az általa megteremtett törvényeknek megfelelően.

Amikor Leibniz elveti azt a tézist, hogy a világban minden esemény (minden egyes szubsztancia temporális sajátosságai) Isten rendkívüli beavatkozásának függvénye, mely megközelíthetetlen bármely emberi racionális rekonstrukció számára, akkor az a kérdés merül fel, hogy mi a helyzet Istennek az eredeti teremtésben megnyilvánuló akaratával? Ha az aktuális világban nem is avatkozik be irracionális akaratával, akkor is teremthette úgy a szubsztanciákat, hogy az azok teljes fogalmaiban foglalt szubjektum-predikátum viszonyokat irracionális önkényének megfelelően állítsa be. A kérdés tehát az, hogy Isten miért teremtette olyannak a teremtményeket, mint amilyenek? Vajon irracionális önkénye folytán teremtette meg a

partikuláris entitásokat éppen ezen partikuláris formákkal és természetekkel? A világ alakulhatott volna másképp is, a szubsztanciák teljes fogalmai más és más predikátumokat is tartalmazhatnának, más és más történetet írhatnának elő az egyedi létezők szubsztanciális formái. Igen, Leibniz elképzelése szerint a **valóban létező világ csak egy a sok lehetséges világ közül**, amelyet Isten megteremthetett volna. „Isten ideái között végtelen számú lehetséges világegyetem áll fenn, azonban csak egy létezik.” A végtelen számú lehetséges világtól az egyetlen aktuális világhoz azonban nem a megvalósulásra vonatkozó isteni akarat önkényén keresztül vezet út. Azért a tényért, hogy Isten mérlegeli a lehetséges világokat és jóságából kifolyóan a legjobb világot választja ki, azt a teológiai árat kell megfizetnie Leibniznek, hogy Isten akarata nem lesz teljesen független és szuverén: korlátozódik Isten abszolút mindenhatósága. Ezt azonban az érme másik oldalán a híres leibnizi belátás kompenzálja: **Az aktuális világ a lehetséges világok legjobbika**. Abban a metafizikai instanciában, ahol a világgal együtt „majdan” megteremtendő szubsztanciák teljes fogalmaiban foglalt szubjektum-predikátum viszonyainak irdatlan lehetőségstruktúrái szerveződnek, a szubsztanciák sajátosság-lehetségei előzetesen adottak Isten számára és az ezeket kifejező kijelentések igazságértékét nem az isteni akarat állítja be. E metafizikai instanciában Isten „utólag” ismeri fel bölcsességével, „utólag” választja ki jósága által azon egyetlen egy lehetőséget, melynek megteremtésével a legharmonikusabb és legjobb világ jön „majdan” létre.

Az individuális szubsztanciáról alkotott leibnizi elmélet ismertetését zárjuk egy filozófiatörténet megjegyzéssel. A *Metafizikai értekezés* 8. fejezetében a következő módon fogalmaz:

Metafizikai értekezés 8, in: Leibniz válogatott filozófiai írásai, Bp. 1986, 15-16:

Isten viszont, aki Sándor egyedi [és teljes – SJ] fogalmát vagy *haecceitását* – ez-ségét – szemléli, egyszersemind azoknak a predikátumoknak az alapját és okát, amelyeket igaz módon lehet állítani róla, mint például azt, hogy le fogja győzni Dáriust és Porust, sőt azt is *a priori* (és nem a tapasztalatból) tudja, hogy természetes halállal vagy méreg által halt-e meg, amit mi csak a történelemből tudhatunk.

Leibniz itt Duns Scotus filozófiájának fogalmát eleveníti fel. Mint azt a [4.3 lecke](#)ben látni fogjuk, a skolasztikus gondolkodó az individualitás elvét egy különös sajátosságban

jelölte meg: a *haecceitas*ban, amit magyarul ’ez-ség’-nek vagy ’itt-ség’-nek fordíthatunk. A filozófiatörténeti kontextus persze egészen más volt a 13-14 század fordulóján: Scotusnak főként azon elméletekkel kellett szembenéznie, melyek az anyag vagy a negáció számlájára írták a szubsztancia egyediségét. Leibniz gondolkodását a 17. század végén ezzel szemben sokkal inkább az motiválta, hogy a mechanikai szerkezetű világ fizikai leírása mellett is képes legyen számot adni a fizikai dolgok individualitásáról.

Kérdések:

1. Mit teljesít az individuális szubsztanciák *teljes fogalma* e szubsztanciák metafizikai értelmezése számára?
2. Vannak-e egy individuális szubsztanciának esetleges sajátosságai?
3. Hogyan áll az individuális szubsztancia szubsztanciális formája ugyanezen szubsztancia teljes fogalmához?
4. Leibniz miért véli úgy, hogy jelen aktuális világunk a lehetséges világok legjobbika?

Irodalom:

Boros Gábor: *Leibniz*, in: Uő. (szerk.): *Filozófia – Akadémiai Kézikönyvek*, Budapest, Akadémiai, 2007, 722-730.

Woolhouse, Roger: *Descartes, Spinoza, Leibniz. The Concept of Substance in Seventeenth-Century Metaphysics*, London, Routledge, 2002.